

Neşriyat-Tenkid-Tahlil

TASAVVUF HAKKINDA
MÜHİM BİR ESER

Prof. M. Tayyip OKIÇ

Muhterem üstad Mâhir İZ Bey, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü talebelerine ithâf ettikleri «TASAVVUF» isimli değerli eserlerinden bana da bir nüsha lütfettikleri için kendilerine müteşekkirim.

Adı geçen Enstitü talebesine verdikleri derslere bir nevi yardımcı kitab mâhiyetinde hazırlanmış bulunan bu güzel eser, yalnız ilâhiyatçılara değil, bu mevzûa ilgi duyan hemen herkese faydalı olacak bilgiler ihtiva etmektedir.

Aslında (ve bilhassa ileriki devirlerde kaydettiği gelişmeler sebebiyle) güç ve karışık bir mâhiyet arzeden bu ilmi, vüzûha kavuşturarak münevvelere hakiki vechesini göstermenin son derece lüzumlu bir iş olduğunda şüphe yoktur.

İslâm ilâhiyatçılarının bu mühim ilim dalını lâyük-i vechile bilmeleri lüzumu izâhtan vârestedir. Bir zamanlar Ankara İlahiyat Fakültesinde Tasavvuf münferid bir ders hâlindeydi ve ilk defa kemâl-i ehliyyetle okutan hocası da Muhterem Kemal Edib KÜRKÇÜOĞLU olmuşdu. Kendilerinden sonra bu ders İslâm Felsefesiyle birleştirildi, «İslâm Felsefesi ve Tasavvuf» oldu. Yüksek İslâm Enstitüleri ders programlarına bu dersin konması da -zannedersem- yine muhterem KÜRKÇÜOĞLU'nun himmetleriyle olmuştur. Yüksek ilâhiyat mekteplerimizde böylece okunan bu dersin ilk diyebileceğimiz kitabını, Muhterem Mâhir İZ Hocadan almış bulunuyoruz, ki, ehl-i ilme bundan daha güzel hediye tasavvur olunamaz.

264 sahife tutan bu eserin başında Rahle Yayınevinin iki sahifelik «Takdim» i yer almakta, bunu kezâ ikişer sahifelik «İçin dekiler» ile Bibliyografya takib etmektedir Bundan sonra eser, Müellifin Önsözü (s. 13-18) ve Giriş'i ile (s. 19-25) başlıyor. Asıl kitab ise dört bölüme ayrılmıştır.

Birinci Bölüm (s. 29-111) : Tasavvufun tarifi, sūfinin tarifi, tasavvufun mevzûu ve gâyesi, tasavvuf kelimesinin iştikâkı (Ashâb-ı Sūffa, Saff-ı evvel, Benû's-Sūfa, safevi, savfi, sophia, sophos sūf); tasavvufun menşei (Müsteşriklerin tasavvufun menşei hakkındaki görüşleri, İran menşei, Hind menşei, Yeni Eflâtuncu menşei İbrânî Hristiyan muhit fikri; sūfiyye istilâhları (fakr, şeyh, çile, riyâzat,, zikr, murakebe, kerâmet); Tarikatta usûl-i aşere (tevbe, zühd, tevekkül, kanâat uzlet, zikre muâvenet, Hakka tamamıyla tevecjuh, sabr, murâkabe, rıdâ) bâblarından müteşekkildir.

2. Bölüm (s. 115 - 173) Tasavvuf tarihine tahsis edilmiştir: Tarikatlerin doğuşu (maruf olan tarikatler), tarikatte dereceler (tâlib mürid, sâlik, vâsıl), tarikatlerin usûl ve âdabı (şeyha bey'at, sülûk, seyrin mertebeleri, âyin ve semâ Mevlevî âyin ve semâ hakkında bazı mütalâalar); tarikatler ve kurucuları (Kâdiriyye, Yeseviyye,

Kübreviyye, Sühreverdiyye, Ekberiyye, Şâzeliyye, Mevleviyye, Bedeviyye, Düşükiyye, Sa'diyye, Nakşibendiyye, Halvetiyye, Bayrâmiyye, Eşrefiyye Müceddidiyye tarihakları).

Üçüncü Bölüm (s. 177-203) büyük mutasavvıflardan bahsediyor; İbrâhîm İbn Edhem, Zû'n-Nûn El-Mısri, Fudayl ibn İyâz Ma'rûf El-Kerhî, Seriyye Es-Sakati, Bişr El-Hâfi, Esed El-Muhâsibi, Dâvûd Et-Tâ'i, Şakik El-Belhî, Ebû Yezîd el-Bistâmî, Sehl Et-Tusterî, Hamdûn el-Kassâr, Cüneyd ibn Muhammed, eş-Şibli, Aziz Mahmûd el-Hüdâî, İsmâil Hakkı Bursevî, bu bölümde hâssaten bahis mevzûu edilen büyük sûfilerdir.

Dördüncü Bölüm (s. 207-264), vahdet-i vücûdu tedkik etmektedir. Bunu takiben eserin hulâsası (s. 223-233) ve tedkikin neticesi (s. 239-253) yer almaktadır (zıkr, şükür, mürşid, vahdet-i vücûd).

Eserin souna (s. 254-264) önemli tarikatlar, şu'beleri ve kuruuclarını gösterir bir kronolojik liste eklenmiştir. Böylece kitap son bulmaktadır.

En mühim kaynaklardan istifade ile hazırlanan bu eserde tasavvufun en mühim mevzûları ele alınmış ve tedkik boyunca pek çok âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerden istifade edilmiştir. Gerek tasavvufun menşei ve gelişmesi, gerek tasavvuf tabirinin iştikâkı hakkında Müellifin ileri sürdüğü görüşler, ilmin son sözüne tamâmiyle muvâfıktır. Nitekim bu ilimle uğraşan son devrin en büyük Garb müsteşrikleri de bu görüşleri paylaşmaktadır. Tasavvuf sâhasında asrımızın en büyük Garb mütehasssısı olan Fransız müsteşriki ve Paris'teki Collège de France'ın tasavvuf, İslâm sosyoloji ve sosyografisi profesörü, müteveffâ Hocam Louis MASSIGNON'un İslâm tasavvufu hakkındaki görüşleri şöylece hulâsa edilebilir:

1. Tasavvuf, gerek menşei ve gerekse gelişmesinde, aralıksız okunmakta, tefekkür edilmekte ve tatbik edilmekte olan Kur'an'dan gelmektedir. (2). İslâm tasavvufunun tiuik allegorie = mecâz'larının menşei de, kezâ, Kur'an-ı Kerim'dir (3). Tasavvufun meşhur istilâhları (zıkr, sırr, kalb, tecelli, ... sıdk, ihlâs, riyâ, rızâ hulk, ilm, nefsi mutmainne, sekînet, tevbe, da'vâ, yakîn, Allah, nûr, Hakk gibi) Kur'an-ı Kerimden alınmadır (4). Dérivation directe = iştikâk yoluyla gelen tabirleri (tevekkül, fütüvvet, sûret, ledünnî, hâl, tabiat gibi) yine o kaynak vermektedir (5). Kezâ couples antithétiques = zıd tabirler de Kur'an-ı Kerim'den çıkarılmışdır (zâhir-bâtin, tûl-arz, kabz-bast, mahv-isbât, fenâ-bakâ gibi) (6). İkinci plânda théologie = akâid ilmi'nden (akl, adl, tevhîd, araz, kadîm, tenzîh, sübût, vücûd gibi) (7). Ve Arab gramerinden (zamîr, şahid, ma'rife, hulûl, hafî, iktirân, işâret gibi) tabirler alınmıştır (8). Ayrıca MASSIGNON, Yunân-Süryânî veya İran-Mezdeki müşrikliliğinin İslâmiyete doğrudan doğruya tesiri olmadığını mühim bir mülâhaza olarak kaydetmektedir (9).

Diğer taraftan, Fransız katolik din adamlarından Louis GARDET de, tasavvufun menşeinin, İran, Hind veya Hıristiyan tesirisine bağlanamayacağını, onun İslâmî bir müessese olduğunu ifade etmektedir (10) Kezâ Mısırlı Hıristiyan din adamlarından olan G. -C. ANAWATT'ın fikrinde de, bu sâhadaki malzemeyi, dış tesiri işe karıştırmaksızın, Kur'an-ı Kerim'de bulmak mümkündür (11). Kendisi esasen İslâm sûfilerini üç devre içinde mütâlaa etmektedir: a) Existance = varlık için mücadele devri (Ebû Zerr el-Gıfârî, Hasan el-Basrî, Râbia El-Adeviyye, el-Muhâsibi, İbrâhîm İbn Edhem, İbn Kerrâm, Zû'n-Nûn el-Mısri, Ebû Yezîd el-Bistâmî, Huseyn Tirmizî el-Hakîm, Sehl et-Tusterî, Cüneyd, en-Nûrî ve Ebû Mansûr ibn Huseyn el-Hallâc) (12). b) Conciliation-Triomphe = Barış-Zafer devri (İbn Meserre el-Endelûsi, Ebû Bekr el-Vâsiti, Şibli, İbn Hafif, Ebû Hayyân et-Tevhidî ve el-Gazâlî) (13). c) Tasavvufun yayılışı, büyük eserler ve inhitat devri (es-Sühreverdi, İbnü'l-Arabî, şâir sûfilerden Ömer ibn'l-Fâriz, Celâluddin Rûmî), ki bunlara, filozof İbn Sebî, mürşid İbn Abbâd er-Rundî ve gnostique Abdülkerim el-Cilîyi ilâve etmekle, ilk asırlar İslâm sûfileri listesini sona erdirmekte (14), müteakiben de başlıca tasavvuf tarikatlerini gözden geçirmektedir (15).

Asıl mevzûumuz olan kitabın müellifi Mâhir İZ Bey, sûfi ve tasavvuf tabirlerinin iştikâkı hususunda mevcûd nazirelerin en mühimlerini de teker teker işlemiş ve lâzım gelen açıklamalarda bulunmuştur. NICHOLSON'un bu mevzûu ayrı bir etüd hâlinde incelediği malûmdur (16). Hâkim olan kanâate göre bu tabirler, sûfilerin giydikleri sûf (yün, yapağı) dan mamûl elbiseye atfen, Arabça «Sûf» kelimesinden gelmektedir ki, bu görüşü, Muhterem Müellif de benimsemiş bulunmaktadır.

İslâmın tarihi inkişafında da Tasavvuf büyük rol oynamış görünmektedir. Louis MASSIGNON, İslâm dininin âlemsümül ve beynelmilel bir din oluşturma tasavvufun bu rolüne işarette bulunmaktadır (17). Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamberin hayatında tasavvufun istinâdgâhını tesbit eden müellif, daha sonra, Sahâbîler arasında bulunan üç dört zâhîde bilhassa dikkat nazarımızı çekmekte (Ebû'd-Derdâ, Ebû Zerr, Huzeyfe ibnu'l-Yemân ve İmrân ibn Husayn) ve Tâbiûn ile daha sonra gelen en mühim zâhid, nâsik, bekkâ ve kâss'ları zikretmektedir. (18)

Mâhir Beyin, bize en mühim sûfilerden birkaçını tanıttıktan sonra iki meşhûr Türk mutasavvıfından bahsetmesi çok isâbetli olmuştur. Bilhassa sûfi tefsirlerinden birisi olan «Rûhu'l-Beyân» müellifi Aydos'lu (Bursa'lı) İsmâil Hakkî'dan söz etmesi, son derece yerinde bir hareket sayılabilir. Bu vesile ile, değerli asistanım Dr. Süleymân ATEŞ'in doktora tezi olan «Sulemî ve tasavvufi tefsiri» (İstanbul 1969) adlı kıymetli eserini hatırlatmakla haz duyarım. Zira, dördüncü asrın meşhûr mutasavvıfı Muhammed ibn'ul-Huseyn es-Sulemînin (325-412/936-1021) «Hakâ'iku-Tefsir» isimindeki mühim eseriyle, kendinden sonraki sûfi müfessirlere (ve bu arada İsmâil Hakkî'ya) doğrudan doğruya, veya bilvâsıta tesir ettiği sabittir.)

Muhterem müellifin, tarikat mes'alesini şeriat zâviyesinden tedkiki iltizam etmesiyle, bütün fikirlerini bu nokta etrafında toplamaya gayret ettiği müşâhede edilmektedir ki, en doğru yol da, bu olsa gerektir. Bu cümleden olmak üzere sûfilerle ilâhiyatçıların (diğer tabirle, tekke ve medresenin) kavgalarının (19), bir sû-i te-fehümünden ibâret olduğu kanaatinde bulunan Mâhir Hoca, tarihin takvâden ibâret olduğunu, dedi kodulara sebebiyet veren ihtilâfın zühd ve takvâ esaslarına müstenid meşhûr meşâyihin rehberliğinden 400 sene sonra, Vahdet-i vücûd nazariyesiyle husûle geldiğini, evvelkileri sûfi, sonrakileri mutasavvıf diye bir taksime tâbi tumak sûretiyle bu ihtilâfa bir istikâmet vermek lüzûmuna kâni olduğu görülmektedir. Bununla beraber yanlış ve eksik anlaşmış fakr, şükür ve zikir gibi mefhumların tevliid ettiği ictimâ'î zararlar yüzünden bunları açıklamaya lüzum gören müellifimiz, Necmuddin Kübrâ'nın «Usûl-i aşere» sini re'sen şehr etmek ihtiyâcını duymuştur. Zira Bursa'lı İsmâil Hakkî, Usûl-i Aşere üzerine olan şehrinde, dergâh zâviyesinin görüşüne bağlı kalmıştır. Müellifimiz tarihin bir çok istilâhlarını Kur'an-ı Kerime, nasrlara ircâ ederek tefsir etmeyi uygun bulmuştur. Bütün endişesinin, Erbâb-ı tariki rehbanîyette gören telakkilerden uzaklaştırmak olduğu sezilmektedir.

Öyle anlaşılıyor ki, muhterem Müellif bu kadarla iktifa etmeyip, ileride, en mühim tasavvuf eserlerinden nümûneler nakletmek sûretiyle, bir metinler mecmûası teşkil edecek ve böylece eserinin ikinci cildini meydana getirecektir (20). Bu güzel ve pek kıymetli eseri bize bahsettikleri için kendilerini candan tebrik eder, ileriki çalışmalarında sonsuz muvaffakiyetler dileriz.

1. Mâhir İZ, Tasavvuf, İstanbul RAHLE Yayınevi neşriyatından, nu. 1), 1969, 8, 264. Fiyatı 15 Lira

2. Louis MASSIGNON, Essai sur les Origines du Lexique Technique de la Mystique Musulmane, nouvelle édition, Paris, 1954, s. 104.

3. Aynı eser, s. 108 4. Aynı eser, s. 46. 5. Aynı eser, s. 47. 6. Aynı eser, s. 47.

7. Aynı eser, s. 49 8. Aynı eser, s. 47

9. Aynı eser, s. 50, not 6 — Bu vesile ile MASSIGNON, İslâm fıkhi ile Roma-Bizans hukuku arasında ileri sürülen benzerliklerin (yani: «Consensus prudentum» ile «İemâ» ve «utilitas publica» ile «maslahat» arasındaki benzerliğin) sâdece tahminlerden ibâret olduğunu söylemektedir, s. 52.

10. G. -C. ANAWATI et Louis GARDET, Mystique Musulmane, Aspect et Tendances-Expériences et Techniques, Paris 1961, s. 80.

11. Aynı eser, s. 21. 12 Aynı eser, s. 23-40 13. Aynı eser, s. 41,52.

14. Aynı eser, s. 53-66 15. Aynı eser, s. 66-73.

16. An historical Inquiry concerning the Origin and Developpment of Sufism (Journal of the Royal Asiatic Society, London 1906, ss. 203-348). Aynı müellifin diğer dört tedkikiyle birlikte bu etüdü de Arabça'ya çevrilmiştir («Fî't-Tasavvufi'l-İslâmî ve Târhihihi», el-Kâhira 1947).

17. Essai, s. 15. 18. Aynı eser, s. 139-232.

19. Bu mevzûa «Bir tenkidin tenkidi» isimli yazımızda (Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1953, cild II, sayı 2-3, s. 254) kısaca temas ederek, muhtelif âlimlerin bu husustaki görüşlerini nakletmişizdir.

20. Alber Nasır, tasavvuf hakkındaki yazısına eklediği tasavvufi metinleri küçük bir kitap halinde neşretmiş bulunmaktadır (et-Tasavvufu'l-İslâmî, Beyrut 1960.)